

אינה אלא דלדול בשר ואין אנו יודעים מי מהן [ולפי"ז אפשר שסכרא היא ולא מקרא], הלכך אין מחללים (עפ"י שפת אמת; חדושים ובאורים).

'בשלמא לר' חמא משכחת לה... מקנת כסף נימול לאחד כגון שלקה זה שפחה וזה עוברת...'. לפי הדעות שמכירת עובר נחשבת כמכירת דבר שלא בא לעולם (ע' במובא ביוסף דעת ריש בכורות), לכאורה על כרחנו להעמיד בשמכר לו שפחה לעוברת, ואם כן יקשה למאן דאמר קנין פירות כקנין הגוף הלא זהו דומיא ד'לכם', כמו שהקשו בסמוך לחכמים – יש לפרש שלפי דעה זו נאמר שסובר ר' חמא אדם מקנה דבר שלא בא לעולם ואין צריך להעמיד ב'שפחה לעוברת'. ואם גם סובר אין אדם מקנה דשלב"ע, הלא אפשר להעמיד לר' חמא כגון שילדה ואחר כך הטבילה, וכמו שפרש"י (עפ"י שער המלך סוף הל' נדרים).

דף קלו

'מלין אותו ממה נפשך, אם חי הוא שפיר קא מהיל, ואם לאו – מחתך בבשר בעלמא הוא'. משמע לכאורה שהחובל בבשר מת אינו חייב, כפרש"י. ומכאן הקשו על הרמב"ם (ח,ז) שכתב שהחובל חייב משום תולדת 'הדש' [ולא כשאר ראשונים שפרשו משום נטילת נשמה, תולדת 'השוחט'], אם כן מה בכך שהנפל אינו חי הלא כל עיקרה של מלאכת הדש הוא בדבר שאין בו רוח חיים (פרי מגדים). ויש לפרש לשיטתו 'מחתך בבשר בעלמא' – הואיל ואין בו מצות מילה ולא תועלת במעשהו, הרי זה כחיתוך בשר שלא לצורך שפטור משום 'מקלקל'. וכן אמרו בירושלמי (יבמות יא,ז).

וצריך לומר שהרמב"ם לשיטתו שפסק (א,ז) מקלקל בחבורה פטור, אבל לדעת הפוסקים כרבי אבהו (לעיל קז) שבחובל ומבעיר חייב, אין הטעם כאן משום 'מקלקל'.

[ואם תאמר, לפי זה מה טעם אנדרוגינוס אין מילתו דוחה שבת מחמת הספק, הלא לפי הצד שהוא פטור הוא מחתך שלא לצורך, ולפי הצד שהוא חייב – מילתו דוחה שבת. וי"ל כיון שסוף סוף במילה זו הוא מועיל להאכילו בתרומה ובפסח שהרי עד הנה היה אסור מחמת הספק, הלכך מתקן הוא ולא מקלקל. לא כן בספק נפל צריך לומר שאין שם תיקון (ע' בפירושו ר"ח), כי חזקתו שימות תוך שלשים ולא שייך תיקון אצלו לענין אכילה].

ומבואר לפי זה שהחובל בבשר המת והוציא דם לצורך – חייב משום 'דש' להרמב"ם [ורק כאן פטור משום 'מקלקל']. ואכן כן כתב בפרי מגדים שטז בא"א סקט"ו, הובא בבאור הלכה (עפ"י קהלות יעקב לט,ב-ג).

א. לדרך זו מובן מדוע אינו חייב בחתך מן הנפל כשאר עוקר דבר מגידולו שלדעת הרמב"ם חייב משום 'קוצר' – ע' בקה"י סו"י ג.

ב. לפי מה שכתב יצא שאנדרוגינוס שאינו מתקנו לאכילת תרומה וקדשים, וכגון בזמן הזה, או שחזקתו למות תוך שלשים – יהא נימול בשבת, וזה לא שמענו.

ולפי המובא לעיל (קלה). ממחרש"א בדעת התוס', שאנדרוגינוס נתמעט ממילת שמיני כל עיקר, מיושבת הקושיא מאנדרוגינוס בשופי, שלכך אינו נימול בשבת, כי נתמעט ממילת יום השמיני.

ג. ע"ע קהלות יעקב לח שצדד ליישב דברי הגמרא לדעת הרמב"ם בדרך מחודשת.

ואלא הא דתניא ספק בן ז' ספק בן ח' אין מחללין עליו את השבת. דעת השלחן-ערוך (רסו,יא) שאין מלין אותו בשבת אלא אם נגמרו שערו וצפרניו. ודעת הרמ"א שמוהלים.

וכתב חזון איש (יו"ד קנה, ד): 'יש טועים וסוברים דהנולד קודם ט' הוא נפל ומתיאשין הימנו ואינם זריזין ברפואתו. וזו טעות, אלא כל שנגמרו שערו וצפרניו הרי הוא ספק בן קיימא, וליש פוסקים הוא בחזקת ודאי בן קיימא, וחייבין להשתדל ברפואתו ומחללין עליו את השבת לרפואתו. וכן מעידין עכשיו עובדות רבות דבני שמונה חיים ומתקיימין.

בימים הראשונים היה מיעוט המצוי שנגמרו לשבעה... ורובן לתשעה, אבל לא היו נגמרים לשמונה, ולפיכך אמרו האי בן שבעה ואשתהי, וכמדומה דעכשיו נשתנה הטבע וכפי בחינת הרופאים אפשר שהוסיפו השתלמותם אחר ז' ונגמרו לח', והרי נשתנו הטבעים ללדת למקוטעים כמו שכתב הרמ"א...!

(וע"ע בשו"ת מנחת יצחק ח"ד קכג; חדושים ובאורים; שבט הלוי ח"ג קמא).

וזה לשון הגרשו"ו אויערבך וצ"ל (מנחת שלמה סו"י לד):

'... דוגמא לדבר: בן שמונה, אשר חלילה לומר גם בזמננו ד'הרי הוא כאבן. [מסופקני במי שנמצא כיום באיזו מדינה אשר אין שם אינקובטור, אם מותר לחלל שבת עבור חיי שעה של בן ח', כיון דבזמננו הם יכולים לחיות. וצריך עיון].

וכל זה אמור אף ללא הטעם המוזכר בגמרא ד'אשתהוי אשתהי', משום שיש כיום כלים לקיימו. וממילא נשמע שגם כשיצא קודם שבעה חדשים, כל שיש אפשרות להצלתו לחי-עולם ע"י אינקובטור – חייבים להצילו (מובא בשמירת שבת כהלכתה פרק לו הע' כד מהגרשו"א). ונראה שזה אף לדעת הראשונים שאין מחללים שבת על העוברים, בכי האי גוונא מחללים. ע' באור הלכה (של ד"ה או ספק).

'בן שמנה שאין שחיטתו מטהרתו'. היינו בבהמה גסה שזמן עיבורה תשעה חדשים (בכורות ח), אבל בדקה, זמן עיבורה חמשה חדשים (שם) ופחות מכן חוששים בה משום נפל (ערמב"ם שבת מאכלות אסורות ד, ד).

'צוורונתא קבעית למיכל'. מבואר ברש"י שהיו רגילים לשלוח לאבל מיני מטעמים, ולא רק מאכלים פשוטים. וכבר מבואר בכמה מקומות שהיו שולחים מיני מאכל לבית האבל בימי אבלותו, לא רק לסעודת הבראה אלא גם בזמן שמותר לו לאבל לאכול משלו, ואף מיני מטעמים בכלל כאמור. ואין זה דומה לשילוח מנות האסור לעשות לאבל – כי מנות אלו בימי האבל הראשונים שצריך לנחמו, הם מענין התנחומים, משא"כ לאחר מכן הרי זה כשאיילת שלום או שמחה.

ולכן, אף על פי שכבר פסק מנהג שליחת מנות לבית האבל זה כמה דורות ואין לנהוג כן כי יתכן שהיה להם טעם בזה, טעם שאינו ידוע לנו, מכל מקום אין בזה איסור ברור, ולכן אם שלחו לאבל חבילות של אכלים ומשקים, אין צריך להחזירם. וגם אין לחוש בדבר משום מנהגי נכרים (עפ"י אגרות משה יו"ד ח"ב קסח).

'אמר רבינא משמיה דרבא, אם אשת ישראל היא – חולצת, אם אשת כהן היא – אינה חולצת'. מבואר (כפי שפרשו התוס', וכן מבואר בפוסקים) שבאשת כהן יש לסמוך על דעת חכמים להחשיב הולד בר קיימא, כדי שלא תחלוץ ותאסר על בעלה כהן (כפרש"י. או כדי שלא יבואו לומר חלוצה מותרת לכהן – כפנתוס'). ואף על פי שהלכה כרשב"ג, כאן סמך לפסוק כחכמים. וטעם הדבר באר הגר"א (אה"ע קנו סקי"ב) בדעת הרמב"ם (יבום ב, כא), שאף רשב"ג לא חשש לנפל אלא מדרבנן, אבל מדאורייתא הולכים אחר רוב הנולדים שהם בני קיימא (וכן דעת התוס' ביבמות), ועל כן בספק של דבריהם אין לאסרה על בעלה.

יש לשאול הלא רשב"ג למד מן המקראות [ובשלמא מפדיון י"ל שלא הצריכה תורה פדיון תוך ל' כי אין הולכים בממון אחר הרוב ויכול לומר הבא ראייה שאינו נפל, אבל משחיטת בהמה קשה], וכן קשה לדעת הרמב"ם שכל ספק הולכים בו לקולא מהתורה,

וכאן משמע שמדין תורה חוששים לנפל. ודוחק לומר שאינן אלא אסמכתא. ועוד קשה ממה שאמר רבא לעיל 'דכו"ע מת הוא...'. והלא מחלוקת התנאים לענין טומאת נבלות מדאורייתא היא, ובדאורייתא לכו"ע חי הוא. ונראה שלענין הטר הבהמה סובר רשב"ג שמדאורייתא אסורה מפני שיש לה חזקת איסור, ואין די ברוב להוציאה מחזקתה. ורק ביבום נקט הרמב"ם שספק דבריהם הוא מפני שאין שם חזקת איסור, אדרבה אתה בא להוציאה מהתירה ולומר שהיא זקוקה ליבום, על כן מדאורייתא אינה חוששת. וכששאלו לרשב"ג 'מימהל היכי מהליגין ליה' בשבת, היינו דרבנן יש להם להעמיד דבריהם לחוש שמא הוא נפל. ואתי שפיר כיצד מברכים על מילה בשמיני לרשב"ג והלא ספק נפל הוא – אך מדאורייתא אין לחוש לנפל אלא מדרבנן, וכיון שמדין תורה חייב למוול הרי יש בדבר קיום מצוה ודאי. ומכאן יש ללמוד גם לענין ברכה על פדיון פטר חמור, שאף שחוששים לנפל מברכים עליה (ע"ע במשיב דבר ח"א ב; שו"ת אור לציון יו"ד כא וביוסף דעת יבמות לו.). עוד בסברת רשב"ג לחוש למיעוט, ובשיטות הראשונים, האם הוא חשש מדאורייתא או מדרבנן – ע' באריכות בבית הלוי ח"ב ה; משיב דבר ח"ב יג. וע"ע בשו"ת מהר"ם מינץ צה, ב.

(ע"ב) 'אמר ליה רבינא לרב שרביא: באורתא אמר רבא הכי, לצפרא הדר ביה. אמר ליה: שריתוהו?! יהא רעוא דתשרו תרבא'. יש מי שפירש בדרך זו: ודאי לא חשדו שמשקר אלא שלא נראה לו שרבא חזר בו, כי דרכו של רבא לפרסם או לדרוש ברבים את חזרתו (ע' עירובין קד. ויבמות כ: ועוד). וסבר רב שרביא שרבא היה מסופק בדבר ולכך בלילה סתם לאיסור ובבוקר להתר, כענין 'אין ולא ורפיא בידה' (לעיל ק"ג. ועוד), הלכך צריך להחמיר מספק. ומה שאמר לו 'יהא רעוא דתשרו תרבא', אין כוונתו לקללו שיטעה ח"ו אלא לשון תפילה היא, והיינו על דרך פירוש דברי המשנה (באבות ד) 'שכר עבירה עבירה' – שפעמים יש עבירה שהיצר מטעה בה את האדם לומר מצוה היא, והיא גוררת אחריה עבירה מפורשת, וכאשר זוכה ושב תשובה מאהבה על עבירה שבידו והריהי נהפכת לו לזכות, גוררת עמה שישוב על הטעות, כי ישים אל לבו למה באה עבירה לידו, בגלל עבירה דומה שעשה בדמותו שהיא מצוה. ויש לפרש שזו היתה כוונת רב שרביא שחשד לרבינא שהתיר האיסור בסברו שכדין עשה, ואמר לו שריתוהו שלא כדין בטעות, יהא רעוא דתשרו חלבא ואז תכירו הטעות [שעל כך נצרך רצון מאת השי"ת לסייעו לטוב] ובכך תתנו לב שגם הוראה זו טעות היתה ותעשו תשובה על כך (עפ"י פרי צדיק בשלח יד). ע"ע חרושים ובאורים.

'הזכר ולא טומטום ואנדרוגינוס. יכול לא יהו בערך איש אבל יהיו בערך אשה, תלמוד לומר...'. – ואם תאמר, למה לי קרא למעט מערך איש, הלא מסברה אינו מחויב אלא כפי הערך הפחות? (הלא מיעוט זה אינו נובע ממשמעות המלה, אלא מיתור 'הזכר' – כמוש"כ רש"י ותוס' כאן ורש"י בערכין ה: ד"ה טעמיה ובבכורות מב. וע"ע בחדושי הגר"ר בנגיס ח"ב סוסי ג).

ויש לומר, אפילו נקרע אחר כך ונמצא זכר, כיון שבשעת הערך היה טומטום, ממעטו הכתוב מערך זכר (שפת אמת ערכין ד. וכן כתב שם ב, שאעפ"י שנקרע אחר כך פטור. וכ"כ המנחת-חינוך שנג, ג – וכמו לענין הגיל שאמרו (בבכורות יב:) הערכין כשעת הערך).

ולפי זה צריך לומר שלאנדרוגינוס אין צריך קרא למעטו מערך זכר, ונקטוהו אגב גררא. אך לכאורה נסתר הדבר מהסוגיא בבכורות (מב) שאמרו 'סמי מכאן טומטום'. ואם תאמר שצריך למעטו משום דהוה אמינא שהוא מקצת זכר וחייב – אם כן לפי האמת אין לנו מקור לפטור טומטום שנקרע ונמצא זכר. [ובב"ב (קכו-קכז) הוצרכנו לימודים מיוחדים להלכות שונות של טומטום שנקרע ונמצא זכר. ונראה דלא דמין לדין 'הערכין כשעת הערך' לענין שינוי בגיל, כי עתה הוברר שכבר באותה שעה היה זכר ודאי].

ואולם עיקר השאלה לא הבנתי, כי לולא מיעוט הוה אמינא להעריך לחומרא כערך זכר, כמפורש ברש"י בכורות (מב. ד"ה סמי). והרי זה כנודר דבר ועתה מסתפק מה פירש בנדרו, שצריך ליתן לחומרא עד שיאמר לא לכך נתכוונתי (ע' במנחות קו; רמב"ם ערכין ג). ואפילו לדעת הרמב"ם שספק תורה לחומרא מדרבנן ולא מדאורייתא, כתבו אחרונים שבמצוות עשה אין מקיימים המצוה אלא בודאי ולא מספק, והכי נמי מן התורה היה מחויב ליתן עד שיצא בודאות ידי חובתו.

פרפראות

'הזכר – ולא טומטום ואנדרוגינוס'. (פרש"י שהוא הפסוק והיה ערכך הזכר). **ערכך הזכר** (הוא הכתוב שדורש, כפרש"י) בגימטריא (עם הכולל): **ולא טומטום ואנדרוגינוס** (גליונות קהלות יעקב).

אנדרוגינוס בגימטריא: זכר ונקבה (שמעתי).

דף קלז

ומאי שנא מילה משום דכתיב המול לכם כל זכר'. נראה שרבי יהודה לשיטתו (בבכורות ג ועוד) שמפרש כל – כל דהו, כלומר אפילו מקצת מן הדבר [שלא כחכמים הסוברים כולו משמע ולא מקצתו], ועל כן מרבה אנדרוגינוס שהוא שיש בו מקצת זכרות (עפ"י חדושי הגר"ר בנגיס ח"ב לג, ג. ע"ש).

רבי אליעזר מחייב חטאת' – משום חובל. ויש אומרים לחייב אף משום גוזז (עפ"י שיטה מקובצת כתובות ה. חידושי חתם סופר לעיל קו. ע"ש).

יש שביאר שאף על פי שהגוזז מנתק דבר המחובר לגוף כגון צמר, ולא חלק מהגוף עצמו, והלא הערלה היא חלק מהגוף – אך גדר דין 'גוזז' הוא מנתק דבר שדרכו לגוזז, וכיון שהדרך לגוזז הערלה חייב משום גוזז. ויש אומרים שאפשר לחייב משום מכה בפטיש (עפ"י חתם סופר שם; מגן אבות להר"מ בנט).

ואף על פי שאין זה תיקון גשמי אלא תיקון מצד הדין – גם זה נחשב תיקון. וסמך לדבריהם – שיטת המרדכי (פרק לולב הגזול תשמ"ז), שמיעוט ענבים מהדס ביום טוב, הרי זה חיוב דאורייתא משום מתקן מפני שמתקנו למצוה (וכן כתב המאירי לעיל כט: וחילק בין מיעוט ענבים להפרשת תרומות ומעשרות שחיובו רק משום מתקן מדרבנן, שהפרשת תרו"מ אינה פעולת תיקון בידיים ממש, שלא כמתקן ע"י מיעוט ענבים).

ודעת המנחת-חינוך (מוסך השבת 'מכה בפטיש') שאין שייך חיוב מתקן אלא בדבר גשמי ולא בתיקון לצורך מצוה. ומסתייע מרש"י (סוכה לג) ותוס' (לעיל קג. ד"ה לא צריכא), שמיעוט ענבי הדס איסורו מדרבנן בלבד.

הגאון בעל החתם סופר נשאל (שו"ת חת"ס יו"ד רנא), לדעת ריב"א (בתוס' חולין קמא ועוד) שאעפ"י שאין עשה דוחה ל"ת ועשה, ה'לא תעשה' נדחה ורק ה'עשה' נשאר – אם כן המל מילה שלא בזמנה, מדוע חייב חטאת, הלא לדברי רב אשי (לעיל קלג.) הטעם שמילה שלא בזמנה אינה דוחה יום טוב משום שאין עשה דוחה ל"ת ועשה, ואם כן לכאורה הוא הטעם גם בשבת (וע' במובא לעיל שם), וכיון שהלאו נדחה הלא אין חיוב חטאת בא על עשה בלבד, מלבד פסח ומילה.

ותירץ, כיון שבאיסור שבת דעלמא יש גם 'לאו', על כן חייב כרת אף על ה'עשה' שבה (שבתון), הלכך חייב חטאת.